

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Напрями розвитку науки права соціального забезпечення»
вибірковий компонент освітньої програми третього рівня вищої освіти
(Право Law,
галузь знань «08 Право», спеціальність 081 «Право», 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення)

за темою № 3:
Міжнародні документи у сфері соціального забезпечення

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри трудового та господарського права, доктор юридичних наук **Подорожній Є.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Міжнародні стандарти соціального забезпечення.
2. Реформа пенсійної системи: національна стратегія удосконалення та досвід міжнародної спільноти.
3. Право соціального забезпечення зарубіжних країн.

Рекомендована література: Основна

1. Андріїв В.В. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект / В.В. Андріїв, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Х. : ФІНН, 2011. – 280 с.
2. Директива Ради № 2000/43/ЄС «Про застосування принципу рівного підходу, незалежно від расового або етнічного походження» від 29 червня 2000 р., [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a65
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
4. Європейський кодекс соціального забезпечення: прийнятий Радою Європи 16.04.1964 р. // Бюл. зак-ва і юрид. практики України. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – № 10.
5. Загальна декларація прав людини ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1948 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» (1964 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_062
7. Конвенція МОП № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_065
8. Конвенція МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» (1947 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_036
9. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
10. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042
11. Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 14 січня 1998 року № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – (редакція від 27.07.2010) – № 23. – Ст. 121.
12. Пенсійне та соціальне забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ та членів їх сімей : довідк.

пос. / [В.І. Маценко, Т.П. Кравченко, І.М. Маценко, В.В. Горошко, С.В. Єськов] ; за заг. ред. Є.М. Польського, В.М. Комарницького / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – 480 с.

13.Право соціального забезпечення в Україні : підручник / О.М. Ярошенко, Г.О. Барабаш, Н.М. Вапнярчук та ін. ; за ред. О.М. Ярошенка. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 458 с.

14.Право соціального забезпечення в Україні : підручник / Т.А. Занфірова, М.І. Іншин, С.М. Прилипко та ін. ; за заг. ред. Т.А. Занфірової, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : ФІНН, 2012. – 640 с.

15.Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376

16.Про зайнятість населення : закон України від 05 лип. 2012 р. № 5067-VI : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

17.Про соціальний діалог в Україні: закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

18.Про соціальні послуги : Закон України від 27.04.2022 р. № 2193-IX //Відомості Верховної Ради України. – 2022. – № 18. – Ст. 73

19.Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / І.М. Сирота – вид. восьме – Х. : «Одісей», 2010. – 408 с.

20.Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р // Офіційний вісник України від 20.08.2012 р. – № 61, стор. 71, стаття 2482, код акту 62994/2012.

Допоміжна

21.Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 жовтня 2011 р. / За ред. к.ю.н, доц. В.В. Жернакова. – Харків: Кросроуд, 2011. – 540 с.

22.Бортник С. М. До проблеми пенсійного забезпечення працівників Національної поліції України / Бортник С. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 2, т. 2. – С. 8-13.

23.Гетьман Є.А. Кодифікація законодавства України: загальна характеристика, особливості, види: [монографія] / Є. А. Гетьман. – Х., «Право», 2012. – 192 с.

24.Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття "соціальне обслуговування" // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне видання / Генеральна прокуратура України; Нац. юр. ак. України ім. Ярослава Мудрого; КНУТШ. – Київ, 2010. – № 12 (114). – С. 107-112.

25.Гончаров В.О. Правові принципи інституту соціального обслуговування // Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – Вип. 113. – С. 226-233.

26.Грищенко К. А. До характеристики рівнів правового регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців / Грищенко Катерина Анатоліївна // Юридичний бюлетень. –2018. – Вип. 7, ч. 1. – С. 210-215

27.Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України : окремі аспекти// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства Вип. 2 (12) електрон. наук. вид. – 2017 ISSN 2225-6555

28.Клименко А. Л. Зубожіння: причини, наслідки і шляхи подолання : // Проблеми законності (Problems of legality) : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018.

29.Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення // Право та інновації: наук. – практ. журн./ редкол.: Ю.Є. Атаманова та ін. – Х.: Право, 2016. – № 1. – С. 238-244.

30.Клименко А. Л. Право на соціальне забезпечення у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Київ : ФОП «Піраміда». – № 1 – 2016. – С. 22-26.

31.Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія / А. Л. Клименко.– Харків: Юрайт, 2019. – 176 с.

32.Ляхівненко С. М. Правова природа міжнародних стандартів захисту соціальних та економічних прав засуджених // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корецького В.М. НАН України. – Київ, 2010. – Вип. 49. – С. 590-595. – ISSN 1563-3349

33.Москаленко О.В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : монографія / Москаленко Олена Вячеславівна. – Х. : Юрайт, 2012. – 400 с.

34.Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. IV Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) / За ред. В.В.Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 500 с.

35.Рунова Н.О. Джерела (форми) соціального обслуговування: сучасні тенденції розвитку / Н.О. Рунова // Форум права. – 2011. – №1. – С. 859 – 863 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>

36.Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення/ Вісник львів. ун-ту. / Серія юрид. 2011. Вип. 52. С. 234-242.

37.Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. Інтернет-видання “Юриспруденція он-лайн” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=311>

38.Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення : суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С.М. Синчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 422 с.

39.Тищенко О.В. Окремі питання соціально-правового становища громадян похилого віку в Україні / О.В. Тищенко // Бюлетень Міністерства

юстиції України. – 2011. – № 3 – С.66–73.

40. Тищенко О.В. Соціально-правовий захист вразливих верств населення України: Науково-практичний посібник / О.В. Тищенко. – К. : ВГЛ «Обрії», 2011. – 336 с.

41. Тюптя О. Шляхи вдосконалення сфери соціальних послуг в Україні / О. Тюптя, В. Шкуро // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2011.

42. Халецька А. А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: [монографія] / А. А. Халецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 430 с.

43. Чутчева О. Соціальне обслуговування: проблеми галузевої належності // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 12. – С. 252-259.

44. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія / М.М. Шумило. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 680 с.

45. Шумна Л. До проблеми принципів інституту соціального обслуговування // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Акад. правових наук України. – Харків, 2011. – № 3 (66). – С. 197-205.

46. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 39 с.

47. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посібник/за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 121 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

www.rada.gov.ua – сайт Верховної Ради України.

www.kmu.gov.ua – сайт Кабінету Міністрів України.

www.nbuv.gov.ua – електронний каталог Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

<https://library.ukma.edu.ua> – електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.

<https://dspace.univd.edu.ua> - інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ.

Текст лекції

1. Міжнародні стандарти соціального забезпечення

Соціальні стандарти в національному законодавстві України та в міжнародних нормативно-правових актах не втрачають своєї актуальності, оскільки кожна держава проголошує себе соціальною, а відповідно і соціальний захист має бути на високому рівні. Більше того, в науці права соціального

забезпечення простежується тенденція до активнішого вивчення цього питання і створення окремого напрямку досліджень, як міжнародне право соціального забезпечення. Перспективність таких досліджень далекоглядна і необхідна, адже міжнародно-правове регулювання буде тільки збільшуватись, а соціальні права розширюватися та конкретизуватися.

Проблемами міжнародного права соціального забезпечення загалом та міжнародними стандартами в сфері соціального захисту зокрема присвячені роботи Н. Б. Болотіної, М. В. Лушнікової, А. М. Лушнікова, О. Є. Мачульської, П. Є. Морозова, С. І. Запари, А. М. Юшко, К. С. Лободи, М. О. Баймуратова, О. С. Савича, М. М. Шумила та ін.

У науці права соціального забезпечення не має єдиного підходу у розумінні соціального стандарту. Так, під соціальними стандартами і нормативами розуміють встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми або їх комплекс, на базі яких визначаються рівень основних державних соціальних гарантій. Схожу позицію, але вже у міжнародному аспекті, висловлює С. І. Запара, яка зазначає, що міжнародний соціальний стандарт — це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягати соціального розвитку.

Вважається, що такий підхід є дискусійним, адже коли йдеться про певні стандарти, то варто говорити про якісні та кількісні показники або умови, що сприяють їх закріпленню та гарантуванню, а не про норму, яка їх закріпила. Норма права чи то національного, чи то міжнародного є формою, яка закріплює міжнародні стандарти, а не самим стандартом. Виходячи з викладеного, пропонується визначення міжнародних стандартів у сфері соціального захисту як соціального мінімуму (далі — МСССЗ), що встановлений міжнародними нормативно-правовими актами та є обов'язковим для країн-підписантів, наявність якого надає можливість непрацездатним особам реалізовувати свої права та свободи у повному обсязі на рівні з працездатними.

Питання стандартизації соціальних прав в юридичному аспекті є діяльністю компетентних державних органів щодо прийняття різного рівня нормативно-правових актів, у яких встановлюються кількісні та якісні показники щодо забезпечення соціальних прав людини й громадянина.

Безпосереднім джерелом МСССЗ є міжнародні нормативно-правові акти ООН і МОП, регіональних об'єднань Європи, Америки, Африки, а також двосторонні договори, які містять відповідні норми. За географічною сферою міжнародні норми, які визначають МСССЗ поділяються на кілька груп. Універсальні — ті, що повинні виконуватися у більшості країнах світу — членами таких міжнародних організацій, як: ООН, МОП, ВООЗ тощо. Саме вони займають найвищий рівень цінності таких стандартів. Регіональні — ті, що чинні тільки в межах конкретного регіону, (країни Африки, Європи, Латинської Америки). Двосторонні, обов'язкові тільки для країн-підписантів.

Опосередкованим джерелом МСССЗ є національні законодавства розвинених країн, саме їх ініціатива в міжнародних організаціях і призводить до прийняття міжнародних стандартів. Звідси випливає мета МСССЗ, а саме: встановлення у світі високого рівня соціальної захищеності людини не залежно від місця її проживання.

Класично термін “стандарт” (англ. зіаткіаті) трактується як норма, зразок, модель, щодо МСССЗ він зберігає своє основне значення, але з певними особливостями, тільки за умови відповідності національного законодавства міжнародним актам країна вважається цивілізованою і визначається рівень гарантування в ній соціальних прав людини.

МСССЗ слід відрізняти від міжнародних принципів соціального захисту, оскільки останні є ширшою категорією, з якої випливають МСССЗ, які є більш конкретизованими. Вони слугують напрямками та зразками розвитку соціальної політики держави. Більше того, МСССЗ характеризуються динамікою, але тільки у бік збільшення їх кількості та якості. Соціальні стандарти і соціальна стандартизація є спеціальним видом соціально-захисної функції держави, обов’язком держави.

Одним із способів впровадження МСССЗ є гармонізація національного законодавства з міжнародними нормативно-правовими актами, вона проводиться кількома шляхами: пряме застосування після ратифікації; включення в текст законів; імплементація положень ратифікованих чи не ратифікованих актів за допомогою національного законодавства. В Україні першим документом, що вказав на необхідність гармонізації у цій сфері був Указ Президента України від 18 жовтня 1997 р. 1166 “Про основні напрями соціальної політики України на 1997-2000 роки”, у якому йшлося, що одним із основних завдань є наближення національного законодавства до міжнародних стандартів відповідно до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, конвенцій МОП, інших міжнародних норм. Вагомий внесок у питанні соціальної стандартизації зробив Указ Президента України від 11 червня 1998 р. 615 “Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу”, згідно з якою для всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір адаптація соціальної політики України полягає в реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров’я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення. Крім цього основні положення про національні соціальні стандарти викладені в Законі України “Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р. 2017, яким визначено державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, прожитковий мінімум, соціальні норми і нормативи, нормативи витрат (фінансування), нормативи споживання, нормативи забезпечення, нормативи доходу. 21 листопада 2002 р. Законом України “Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС” опосередковано передбачено необхідність

адаптації і соціальних стандартів. Таким чином, маючи чітко визначені національні стандарти, можна говорити про співставлення їх з МСССЗ.

Між МСССЗ та національними стандартами існує тісний взаємозв'язок, якщо держава їх визнає шляхом ратифікації чи імплементації, то вони автоматично набувають рис державних гарантій.

Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення, є Міжнародний білль про права, що складається з Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. Так, ст. 22 Декларації проголошує, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. Міжнародні пакти — це багатосторонні договори, в яких сформульовані норми-соціальні стандарти щодо забезпечення і захисту прав людини та основних свобод, що ґрунтуються на положеннях Загальної декларації з прав людини. Так, ст. 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права проголошує право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Наведенні міжнародні акти універсального характеру не містять якісних та кількісних МСССЗ, але вони є основою, на якій базуються останні.

До універсальних джерел МСССЗ належать конвенції та рекомендації МОП. Метою конвенцій є встановлення МСССЗ, рекомендації ж тлумачать та доповнюють їх. Таким чином, МОП заклала основи соціальної стандартизації шляхом прийняття конвенцій та рекомендацій, які можна поділити на дві групи: до першої належать ті, які визначають загальні питання; до другої, які визначають правовий статус окремих суб'єктів. До загальних конвенцій МОП слід віднести:

- 88 “Про організацію служби зайнятості” (1948),
- 102 “Про мінімальні норми соціального забезпечення” (1952),
- 117 “Про основні цілі та норми соціальної політики” (1962),
- 188 “Про рівноправ'я в сфері соціального забезпечення” (1962),
- 121 “Про допомогу на випадок професійного травматизму” (1964),
- 128 “Про допомоги по інвалідності, по старості, на випадок втрати годувальника” (1967),
- 130 “Про медичну допомогу та виплату у зв'язку з хворобою” (1969),
- 131 “Про встановлення мінімальної заробітної плати” (1970),
- 139 «Про професійні ракові захворювання» (1974),
- 157 “Про збереження прав у сфері соціального захисту” (1982),
- 159 “Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів” (1983),
- 168 “Про сприяння зайнятості та захисту від безробіття” (1988),
- рекомендації МОП 83 “Про організацію служби зайнятості” (1948),
- 169 “Про збереження прав в сфері соціального захисту» (1983),

- 168 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» (1983),
- 194 «Про перелік професійних захворювань, повідомлення про нещасні випадки на виробництві і професійних захворюваннях та їх реєстрації» (2002).

До конвенцій МОП, що визначають правовий статус окремих категорій суб'єктів відносяться:

- 71 «Про пенсії морякам» (1946),
- 165 «Про соціальне забезпечення моряків» (1987) (переглянута), та
- рекомендації 68 «Про соціальне забезпечення осіб з військових сил» (1944),
- 75 «Про соціальний захист моряків» (1946).

Прикладом конкретизованих МСССЗ є положення Конвенції МОП 102 (нератифікована Україною), якою встановлюється, що розміри допомоги розраховуються у відсотковому співвідношенню із розміром заробітної плати і складає наступні величини: у разі хвороби або на випадок безробіття (отримувач — чоловік з дружиною і двома дітьми) — 45 %; у зв'язку з вагітністю та пологами (материнством) — 45 %, а також Конвенції МОП 128, що передбачає такі розміри виплат при настанні страхових випадків: по інвалідності — 50 % (отримувач — чоловік з дружиною і двома дітьми); за віком — 45 % (отримувач — чоловік з дружиною пенсійного віку); у зв'язку з втратою годувальника — 45 % (отримувач — вдова з двома дітьми).

Вагомим засобом наближення українського законодавства до європейських норм є членство України в Раді Європи (РЄ) та співпраця з державами-членами цієї впливової міжнародної міжурядової організації, адже міжнародні угоди, які розробляються та підписуються в рамках РЄ, встановлюють спільні правові стандарти. Україною ратифіковано близько 30 конвенцій РЄ, до яких належать і такі, що визначають МСССЗ. Враховуючи той факт, що Україна культурно, ментально, історично, політично, географічно є частиною Європи, то і роль європейських (регіональних) міжнародних актів є надзвичайно важливою.

2. Реформа пенсійної системи: національна стратегія удосконалення та досвід міжнародної спільноти

У середині квітня 2016 р. в Україні відбулася зміна уряду, і вже за кілька місяців були анонсовані перші зміни у пенсійній політиці. Акценти зроблено на здійсненні перерахунку пенсій з використанням більш актуальних показників зарплатної бази (так зване осучаснення) та посилення вимог до страхового стажу. Осучаснення пенсій має компенсувати втрати пенсіонерів від тривалого замороження індексації пенсій та усунути розрив між новими й раніше призначеними пенсіями. Посилення вимог до страхового стажу має сприяти посиленню зв'язку між страховою участю та розміром пенсії, а також стимулювати легалізацію зайнятості та доходів. Ці два напрями стали основою для розроблення урядового проекту пенсійної реформи.

За прогнозом ООН, Україна входить у десятку країн світу з найвищими темпами скорочення населення (більш ніж на 15% до 2050 р.). Депопуляція

зумовлена не лише низькою народжуваністю і високою смертністю, а й впливом значних розривів у віковій структурі населення. Унаслідок різкого спаду народжуваності у 1990-х – на початку 2000-х, нинішні покоління дітей значно поступаються за чисельністю поколінням середнього та дорослого віку, включаючи навіть 60-річних. Коли вони вступатимуть у працєактивний вік, пенсійного віку досягатимуть значно численніші покоління, народжені у 1960–1980-х роках. Через це чисельність населення працєактивного віку скорочуватиметься, а пенсійного віку – зростатиме (рис. 3). У період до 2050 р. питома вага людей віком 60 років і старших у загальній чисельності населення зросте з нинішніх 22% до 33%. Співвідношення вікових контингентів 20–59 років (фактичні межі працєактивного віку) та пенсійного віку (60 років і старше) зменшиться з нинішніх 2,6 до 2 на початку 2030-х і до 1,5 – на початку 2050-х років. Новий виток старіння населення закладений у його структурі – рушійною силою стає скорочення населення працєздатного віку. Це робить процес старіння передбачуваним, невідворотним і вкрай загострює усі традиційно пов'язані з пенсійною системою виклики. У 2021 р. закінчиться підвищення пенсійного віку для жінок, а отже, річний потік нових претендентів на пенсії за віком збільшиться у 1,5 рази. Саме в цей час на ринок праці виходитимуть покоління, народжені на початку 2000-х, їх чисельність буде вдвічі меншою порівняно з поколіннями, які досягатимуть 60-річного віку.

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікована Законом України №1678-VII від 16 вересня 2014 р.²¹, не містить прямих зобов'язань України щодо напрямів та шляхів проведення пенсійної реформи. Але ця Угода визначає загальну стратегію розвитку країни, універсальні правила поведінки та інструментальні рамки, які є обов'язковими для політики у всіх сферах. Преамбула Угоди наголошує передусім на необхідності для України впроваджувати політичні, соціально-економічні, правові та інституційні реформи. Загальні принципи (розділ I, статті 2–3) акцентують, що політика та відносини мають формуватися на основі поваги до демократичних принципів, прав людини та основоположних свобод, а також поваги до принципу верховенства права. Принципи вільної ринкової економіки, належне врядування, боротьба з корупцією, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними для зміцнення відносин між Сторонами. Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди закликає Україну докладати максимальних зусиль в галузі макроекономічного співробітництва для побудови функціонуючої ринкової економіки та поступового наближення своєї політики до політики ЄС відповідно до основоположних принципів макроекономічної стабільності, збалансованості державних фінансів і платіжного балансу (стаття 343). Співробітництво, спрямоване на вдосконалення і розвиток податкової системи та податкових органів України, передбачає зокрема посилення потужностей збору і контролю, забезпечення ефективного збору податків і посилення боротьби з податковим шахрайством, а також ухиленням від сплати податків (стаття 351). Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей передбачає посилення діалогу та співробітництва щодо

забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації (стаття 419).

Співробітництво спрямоване на досягнення таких цілей (стаття 420):

- a) покращення якості людського життя;
- b) протистояння спільним викликам, зокрема глобалізації та демографічним змінам;
- c) збільшення кількості та покращення якості робочих місць з гідними умовами праці;
- d) сприяння розвитку соціальної та юридичної справедливості у контексті реформуванні ринку праці;
- e) сприяння створенню на ринку праці таких умов, які б поєднували гнучкість та захищеність;
- f) сприяння впровадженню активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості з метою задоволення потреб на ринку праці;
- g) стимулювання розвитку ринків праці, що сприяють залученню малозабезпечених осіб;
- h) зменшення обсягів неформальної економіки шляхом трансформації нелегальної зайнятості;
- i) покращення рівня забезпечення охорони здоров'я та безпечних умов праці, зокрема шляхом проведення навчання і тренінгів з питань охорони здоров'я та безпеки праці, сприяння реалізації превентивних заходів, попередження ризиків великих аварій та управління токсичними хімічними речовинами, а також обмін доброю практикою та результатами досліджень в цій сфері;
- j) посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності;
- k) скорочення бідності та посилення соціальної єдності;
- l) забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень;
- m) подолання дискримінації в усіх її формах та проявах;
- n) посилення можливостей соціальних партнерів та сприяння соціальному діалогу.

Співробітництво має спиратися на залучення всіх заінтересованих сторін, зокрема соціальних партнерів та організацій громадянського суспільства (стаття 421).

3. Право соціального забезпечення зарубіжних країн

Специфіка систем соціального захисту у різних країнах світу залежить від особливостей діяльності суспільних інститутів забезпечення загального добробуту, національних особливостей і культурних традицій. Незважаючи на істотні відмінності в соціально-економічній та політичній ситуації в країнах з

розвиненою ринковою та перехідною економікою, зарубіжний досвід соціальної політики має певне значення у формуванні ефективної моделі соціального захисту населення України. Системи соціальних гарантій, які існують у країнах Європи та США, створювалися після Другої світової війни понад 50 років. Україна ж поки перебуває на шляху пошуків і помилок у відпрацьовуванні власної моделі соціального захисту, стратегії й тактики її здійснення.

Залежно від співвідношення різних елементів у загальній структурі системи соціального захисту виділяються його різні моделі. Оскільки в основному завжди переважали два елементи – державне соціальне забезпечення або соціальне страхування, то зазвичай і моделі були побудовані із урахуванням суми коштів, що забезпечувала для соціального захисту чи універсальна система (яка фінансується з державного бюджету) чи страхова.

Основними перевагами універсальної моделі соціального захисту є досягнення соціальної справедливості у суспільстві, скорочення нерівності в розподілі соціальних та економічних ресурсів шляхом абсолютного зменшення різниці в статусі та доходах. За такого підходу держава гарантує визначений рівень доходів і соціальних послуг незалежно від особистого трудового внеску.

У забезпеченні потреб найменш захищених верств населення переважають методи прямого (цільового) перерозподілу через податкову систему та бюджет. Спостерігається тенденція до посилення ролі приватних і регіональних (муніципальних) служб соціального забезпечення для надання адресної допомоги.

Потреби населення є підставою для визначення межі соціальних витрат.

Витрати на соціальні послуги розглядаються як інвестиції у людський капітал, що є найвищою цінністю та умовою економічного зростання. Майбутнє цієї моделі визначає глибоке усвідомлення того, що люди здатні власною працею поліпшити свій добробут.

Страхова модель соціального захисту заснована на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням внесків працюючими громадянами і роботодавцями. Боротьба з бідністю поєднується з підтримкою високих стандартів життя всіх членів суспільства. Ринок праці, зайнятість регулюються соціальними партнерами. Метою соціальної політики за такого підходу є забезпечення рівних можливостей, надання однакових шансів усім у досягненні соціального статусу, відповідного особистості кожного. Держава не несе відповідальності за розвиток громадян та їхню соціальну перспективу, але створює їм необхідні для цього економічні, правові й культурні умови.

Так, універсальна модель соціального захисту найбільш розвинена в Австралії, Данії, Новій Зеландії, де соціальне забезпечення в переважній більшості гарантується державою. У таких країнах, як Німеччина, Бельгія, Австрія, Італія, Іспанія, Греція соціальний захист здійснюється через систему соціального страхування, тобто в них діє страхова модель соціального захисту.

У системі соціального захисту Швеції, Фінляндії та Норвегії вдало поєднуються державне соціальне забезпечення та соціальне страхування, тобто економіка великою мірою працює на задоволення потреб членів суспільства.

Вона характеризується надзвичайно високою часткою ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 50 %), акумулюванням у руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, активною упереджувальною політикою, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення, що забезпечується в основному за державні кошти. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яке має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мета економічної діяльності держави.

Для Великої Британії, Ірландії, Канади є характерним регулювання соціальних процесів з боку держави, проте нижчий, ніж в універсальній моделі, рівень оподаткування і перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40 %). Крім того, має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором, пасивна державна політика на ринку праці.

Включення до системи соціального захисту нових елементів, які являють собою додаткові колективні чи індивідуальні форми захисту, змінює раніше створені стереотипи. Передусім це стосується США та Японії. Незважаючи на організацію національних систем соціального страхування в цих країнах, частка видатків на обов'язковий соціальний захист до середини 90-х рр. минулого століття так і не перевищила 20 % від ВВП, хоча до 2000 р. в середньому по Європейському Союзу видатки на обов'язковий соціальний захист становили 28,2 % від ВВП.

Низький рівень і обмежене поширення обов'язкових соціальних виплат стали передумовою посиленого розвитку добровільних форм соціального захисту. Зокрема, лише у сфері страхуванні життя як Японія, так і США щорічно збирають стільки ж страхових премій, скільки всі країни Європейського Союзу разом узяті. Тому в сучасних умовах системи соціального захисту цих країн більше відповідають моделі корпоративного чи індивідуального захисту, ніж традиційним універсальним і страховим моделям. Однак, як свідчить статистика, поки що можна говорити тільки про моделі соціального захисту, що орієнтовані на розвиток колективних або індивідуальних форм, які покликані не замінити, а доповнити обов'язкові елементи.

Отже, реальна ситуація є такою, що соціальне страхування залишається на сьогодні найбільш поширеним і найбільш вагомим елементом системи соціального захисту більшості держав світу. В європейській економічній зоні обсяг коштів, які щорічно проходять через механізм соціального страхування, вдвічі перевищує асигнування державного бюджету та втричі – надходження на додатковий захист. А взагалі, розвинені країни найчастіше комбінують різноманітні економічні важелі для проведення досить вдалої соціальної політики.